

Två återfunna uppländska runstenar

Av Sven B. F. Jansson

Vid den nu avslutade yttre restaureringen av Vänge kyrka i Uppland påträffade ett par av arbetarna en vacker runsten. Fyndet gjordes den 27 september 1965 av stenhuggaren Stig Lind och byggnadsarbetaren Evert Carlsson.

Runstenen kom i dagen, när tröskeln till vapenhuset byggdes om. Stenen, som var helt dold under tröskelstenarna, befann sig omkring 30 cm under den nuvarande marknivån. Av runstenens placering framgick, att den hade lagts in som tröskelsten, när vapenhuset uppfördes. Detta torde ha skett någon gång under 1400-talets senare del.¹

Runstenen låg mitt i vapenhusingången, med den släta ristningsytan vänd uppåt. Rotändan var inskjuten i portalens östra grund, toppen var dold av den västra portalgrunden. För att helt frilägga stenen måste muren på båda sidor om ingången huggas ur. Se fig. 1. Sedan detta var gjort, släpades stenen ut ur portalen och lades på kyrkogården. Arbetet utfördes — utan kostnad för Riksantikvarieämbetet — av Byggnadsfirman Anders Diös, Uppsala. Ett par dagar senare restes stenen genom ämbetets försorg på gräsplanen mellan tornet och vapenhuset, 3 m VNV om vapenhusets sydvästra hörn. Ristningsytan vändes åt V. Runstenen står sålunda nära fyndplatsen och är väl synlig för kyrkobesökarna. Se fig. 2.

Det framgick omedelbart, att den nu påträffade stenen är identisk med den sedan länge försvunna runsten, som efter äldre uppgifter har upptagits i Upplands runinskrifter som nummer 905.²

De äldsta kända uppgifterna om runstenen i Vänge kyrka härrör från 1600-talet, då ristningen granskades av Bureus, Cohl, Rhezelius och Hadorph. Stenen låg då »Vthi Wåkenhusdören» (Rhezelius), tydligen med ristningens övre del dold av västra portalgrunden. Stenen hade sålunda exakt samma plats som den hade, då den nu återfanns.

¹ Se R. Norberg, »Vänge kyrka» (i: *Upplands kyrkor*, Konsthistorisk vägledning, 1, 1947), s. 4.

² Se a. a. del 3 (1949-51), s. 631 f

Fig. 1. Vängestenen frilagd i vapenhusingången. Foto A. Johansson. — The Vänge stone uncovered in the porch.

Olof Celsius undersökte inskriften vid två tillfällen, nämligen år 1717 och 1726. Han konstaterar, att stenen till en del ligger under muren och att ristningen delvis är »af trampande bortnött.»

När Richard Dybeck på en av sina många forskningsresor kom till Vänge för drygt hundra år sedan, var runstenen försvunnen. I Reseberättelsen till Vitterhetsakademien för år 1863 skriver han: »Länge söktes runsten, som förr legat i Vänge kyrkodörr ..., men han kunde ej finnas. Först för några dagar sedan har jag fått veta att han för icke mer än omkring tolf år sedan blifvit inmurad i kyrkväggen och öfverrappad, det gamle bönder, vid mina besök på stället, icke kunde få ur sig!»

Den uppgift som Dybeck återger, att runstenen skulle ha tagits ut ur vapenhuströskeln, inmurats på något ställe i kyrkväggen och överrappats, har alltså nu visat sig vara helt felaktig.³ Anledningen till att Dybeck ej kunde finna Vänge-stenen är i stället, att man någon gång

³ Det är tyvärr ej ovanligt, att fornälskaren Dybeck meddelar »traditioner» av detta dubiösa slag. Ett likartat och närliggande exempel erbjuder den år 1964 återfunna runstenen i Övergrans kyrka. Den påträffades på samma sätt i tröskeln till vapenhuset, där den enligt uppgifter från 1600-talet skulle ha sin plats. Men Dybeck, som sökte stenen förgäves, lämnar i Sveriges Runurkunder (1860) följande förklaring till att han ej kunde finna runstenen: »För flera år sedan nedsänktes denne runsten under kyrkgolfvet, der han nu ligger dold.» Se vidare min uppsats »Runstenen i Övergrans kyrka» (i: *Uppland* 1964), s. 7 f.

Fig. 2. Runstenen rest på kyrkogården. Foto Runverket, M. Bratt-Gustafsson, ATA. — The runestone erected in the churchyard.

efter Celsius' besök på platsen år 1726 hade lagt en ny tröskel ovanpå runstenen, som därigenom helt kom att döljas. När detta kan ha skett är ovisst.⁴

När runstenen hade frilagts, visade det sig, att den vänstra kanten, alltså den kant som låg utåt i tröskeln, delvis hade knackats bort. Därigenom har fjorton runor, som ännu på 1700-talet, var oskadade, förlorat sina övre delar. Tidpunkten för denna beklagliga åverkan torde kunna fastställas till 1880-talet.

Det förhåller sig nämligen så, att förre kyrkvaktaren i Vänge, August Andersson (född 1862, död 1953), »brukade berätta», att han en gång för länge sedan, då han var ung, hade varit närvarande, då vapenhuströskeln frilades. Han skulle då ha sett, att kanten av en stor runsten stack ut ur tröskeln. Denna överraskande uppgift lämnades mig i oktober 1965 av Anders Eriksson, den nuvarande kyrkvaktaren i Vänge. Det bör anmärkas, att ingen del av runstenen sköt ut under den täckande stenskivan, när fyndet nu gjordes.

⁴ Tänkbart är, att tröskeln höjdes år 1736 i samband med vissa det året utförda arbeten inne i kyrkan, men det kan givetvis också ha skett vid något senare tillfälle under 1700-talet eller början av 1800-talet.

Det förefaller, som om August Anderssons uppgifter skulle kunna ganska väl infogas i Vänge kyrkas byggnadshistoria. År 1882, då Andersson alltså var 20 år, tog nämligen ett mycket genomgripande ombyggnadsarbete sin början. Det torde vara till fyllest att återge några rader ur R. Norbergs ovan citerade beskrivning av kyrkan (a. a., s. 6): »Frånsett vanliga reparationer hände det inte så mycket under 1800-talet förrän det blivit definitivt beslutat att annexkyrkan i Läby skulle läggas ned och Vänge kyrka bli gemensam för båda socknarna. Då måste en stor utvidgning ske och det blev arkitekten F. R. Ekberg förunnat att till oigenkännlighet förändra medeltidskyrkan, dels genom att bygga till stora korsarmar och en absid, dels genom att klä över hela kyrkans yttre med ett skal av romanska byggnadsornament. Arbetet utfördes åren 1882–86.» Det bör väl ha varit vid något tillfälle under dessa ombyggnadsarbeten som August Andersson hade varit närvarande och då lagt märke till runstenen i tröskeln. Mycket talar för att det var i samband med den hårda ombyggningen som den utskjutande kanten av runstenen knäckades bort.

Ristningsytan var delvis täckt av bruk. Inga spår av färg fanns under bruklagret eller på andra ställen i ristningen eller på ytan.

Grå granit. Höjd 157 cm, största nuvarande bredd 94 cm, tjocklek 28 cm. Ristningslinjerna är jämförelsevis breda med oskarpa kanter. Ursprungligen har ristningen tydligen varit djupt huggen, men den är numera, på grund av att stenen länge har legat som tröskelsten, delvis hårt sliten. Särskilt i stenens högra kant är ristningen mycket nött; där framträder några av runorna endast som skuggningar i stenytan. Nedtill till vänster har fyra runor gått helt förlorade genom en djup flagring.

Inskrift: · p o r k e r · h a l f r . . . t o t i r l i t r i t a s t e n y f t i r a l a · o k · e r m u t r o k

	5	10	15	20	25	30	35	40	45
ftir · brynulfr ·									
·	50	55							

Dorgærd, Hallfrids dotter, lät retta stein æftir Alla ok Ærnmund ok æftir Brynulf.

»Torgård, Hallfrids dotter, lät uppresa stenen efter Alle och Ærnmund och efter Brynulf.»

Till läsningen: Inskriften börjar, av sammanhanget att döma, i runramen till höger på stenen, nära den vinkel som bildas av det runband, som nedtill begränsar ristningen. Skiljetecknet före 1 **p** består av en punkt. Denna tjänstgör också som inskriftens slutpunkt. 2 **o** har snett ned åt höger gående bistavar. Efter 3 **r** finns en grund, naturlig fördjupning. 4 **k** är ej stunget. 5 **e** är stunget med en ganska stor, rund punkt. Skiljetecknet efter 6 **r** är säkert. Runföljden 7–11 är vänderunor. I 9 **l** fortsättes bistaven av en naturlig skåra, som ger runan utseende av **u**-runa. Efter 11 **r** är ristningsytan inom runramen bortvittrad. På det skadade stället, som mäter 30 cm, har plats funnits för högst fyra runor. Runföljden 12–25, som står till vänster på stenen, har som ovan nämnts

skadats genom att kanten har slagits bort. Endast runornas nedre delar finns kvar. Inskriften på detta parti kan emellertid med full säkerhet suppleras genom uppteckningar från 1600- och 1700-talet. Efter 18 **i**, 19 **t**, 22 **t** och 23 **a** finns lågt i runbandet ojämna fördjupningar; dessa utgör ej skiljetecken. 26 **e** är stunget med ett kort tvärstreck. Skiljetecken saknas efter 27 **n**. 28 **y** är tydligt stunget. 30 **t** har förlorat högra bistaven. Skiljetecken saknas före 33 **a**. Bistaven i 33 **a** är mycket lågt placerad, vilket möjligen beror på att ytan ovanför bistaven är ojämn. I 34 **l** är huvudstaven skadad upptill. Bistaven är tydlig. Till höger om huvudstaven är ytan skadad genom flagring. Skiljetecknen före 36 **o** (†) och 38 **e** är tydliga. Den sistnämnda runan är stungen med en stor, rund punkt. Skiljetecken saknas före 44 **o** (†) och 46 **f**. Avståndet mellan 45 **k** och 46 **f** är obetydligt större än normalt. Här har en runa uteglömts. Svaga och grunda spår av en huvudstav finns omedelbart före 46 **f**, vilka kanske kan uppfattas som försök till rättelse. 47 **t** har förlorat vänstra bistaven i en spricka. Till höger om huvudstaven spår av felristning. 48 **i** är säkert; en uppåtgående skåra till höger om huvudstaven är naturlig. I 52 **y** är punkten grund men alldeles säker. 54 **u** är ej stunget. 57 **r** är säkert; den skåra som finns till vänster om huvudstaven är utan tvivel naturlig.

Inskriften på Vängestenen har hittills ej varit känd i sin helhet, vilket beror på att runorna upptill på stenen sedan medeltiden har legat dolda under portalens västra grund.

Runstenen är rest av en kvinna med namnet **þorker**. Denna runföljd återger säkerligen namnet *Dorgæðr*; runinskrifterna erbjuder talrika exempel på *ð*-bortfall mellan två *r*; se Upplands runinskrifter 3 (1949-51), s. 275. Namnet Torgård förekommer ett tiotal gånger i våra runinskrifter från 1000-talet, och det är väl styrkt från hela Norden.

Torgård var enligt inskriften dotter till Hallfrid. Detta kvinnonamn, *Hallfriðr*, har däremot uppenbarligen varit mycket ovanligt i Sverige. Vängestenen ger oss nämligen det hittills enda belägget från våra runinskrifter. Det är att beklaga, att de sista runorna i namnet har fördärvats, men något annat kvinnonamn kan här knappast komma i fråga; belägget torde, trots skadorna, kunna betraktas som säkert. Även i medeltida svenska och danska urkunder saknas säkra belägg på namnet. Däremot är det välkänt på Island.

Torgård har låtit resa stenen till minne av tre män: **yftir ala ok ermutr ok ftir brynulfr**. Den man som nämns först har burit namnet *Alli* eller *Ali* (ack. *Alla*, *Ala*). Detta namn förekommer ett 15-tal gånger i svenska runinskrifter; av dessa belägg är elva uppländska. — Också mansnamnet *Ærnmundr* har varit vanligt i Uppland. Hittills har ett dussin runbelägg påträffats inom landskapet. Utanför Uppland har namnet, om man vågar döma av runinskrifterna, varit utomordentligt sällsynt.

Formen **ermutr** (nom.) är högst anmärkningsvärd. Ristaren har här,

liksom när det gäller inskriftens sista namn, **brynulfr** använt nominativformen av namnet i stället för akkusativformen. Denna grammatiska oregelbundenhet är visserligen ej alldeles enastående i uppländska runinskrifter från 1000-talet, men den är mycket sällsynt. Paralleller finner man t. ex. på Tibblestenen i Tillinge sn (U 791): ... **æfti** + **estulfr** ..., *æftir Æistulf* och på Solstastenen i Frösunda sn (U 350): ... **aftir faþurs · faþur urikia**, *æftir faðursfaður Orøkia*; U 200: ... **iftir × brupur sin × þurþr × þialfa × sun**, *æftir broður sinn þorðr, þialfa sun*.⁵

Namnet *Bryn(i)ulfr* är hittills belagt i sju runinskrifter, fyra uppländska (U 252, 759, 905, 1106), två sörmländska (Sö 125, 155) och en västgötsk (Vg 59). Namnet är vanligt på västnordiskt område, särskilt i Norge, medan Danmark endast kan uppvisa sparsamma och sena belägg på namnet.⁶

Ristningen på den nu återfunna stenen är påfallande originellt utformad. Något verkligt motstycke till den finns knappast inom hela det svenska runstensmaterialet. Ristningen domineras helt av de två sittande, resliga och spänstiga djuren. De är symmetriskt tecknade i profil, de vänder sig mot varandra, stirrar på varandra med runda ögon, speglar varandra. Deras långt utdragna svansar ringlar sig om de slanka kropparna. Bakbenen med de stora, flikade fötterna är kraftfullt formade; frambenen är korta med något förvirrade konturer. Upptill på ristningsytan har ett stort, korsat kors fått sin plats. Det skiljer de lejonliknande djuren åt, liksom tränger deras huvuden och halsar i sär. Djuren omslutes tätt av en ram i vilken runinskriften löper. Denna ram, som följer ristningsytans kanter, är upptill mjukt böjd; nedtill går den rakt. Ristningen är som helhet mycket välkomponerad; den är snarast att karaktärisera som »heraldisk». Att den är utförd av en framstående och säker konstnär är uppenbart.

Runstenen från Vänge kyrka kan ej attribueras till någon känd uppländsk runmästare. Hans originella stil träffar vi eljest ingenstädes inom landskapet. Man får en känsla av, att denne konstnär huvudsakligen har arbetat i annat material än sten.

⁵ Betydligt vanligare är, att nominativ-**R** (-**R**) utelämnas; som exempel från uppländska inskrifter kan anföras U 180 ... **þurkrim uk erinmontr litu** ... *þorgrim (!) ok Ærinmundr letu* ..., U 201 **þurulf** (nom.), U 337 och 447 **hemik**, *Hæming* (nom.), U 503 **ernfast**, U 836 **kupfast**, U 511 **uitiarf**, *Vidiarf* (nom.).

⁶ Man har antagit, att namnet »indvandret fra Sverige»; se Danmarks gamle Personnavne 1 (1936-40), sp. 168.

Fig. 3. Vängestenen. Foto M. Bratt-Gustafsson, ATA. — The Vänge stone.

Det är givetvis svårt att närmare datera en ristning av detta slag. Den gör emellertid ett jämförelsevis ungt intryck. Det förefaller mig troligt, att Vängestensens ristare har varit verksam först mot tiohundralets slut.

Även i en annan uppländskyrka har en runsten återfunnits under hösten 1965. Fyndet gjordes i Kungs-Husby kyrka den 25 september i samband med den nu pågående yttre restaureringen. Runstenen kom i dagen, när det tjocka putsdraget på vapenhusets södra vägg delvis hade avlägsnats.

Stenen är i liggande ställning insatt i muren, strax Ö om vapenhusingången. Rotändan ligger åt V, och runstenens översta del befinner sig alldeles i vapenhusets sydöstra hörn. Stenens nedre, alltså högra kant, ligger 184 cm ovan marken. Se fig. 4.

Tyvärre har runstenen hänsynslöst omformats för att ge den en för muren passande form. Toppen och kanterna har slagits bort, varigenom viktiga delar av inskriften har gått ohjälpligt förlorade.

Runstensfyndet i Kungs-Husby kyrka kom ej som någon direkt över-

Fig. 4. Kungs-Husbystenen. Foto M. Bratt-Gustafsson, ATA. — The Kungs-Husby stone.

raskning. Det kunde omedelbart konstateras, att stenen är identisk med den sedan 1600-talet försvunna runstenen, som i Upplands runinskrifter har numret 707.

Anledningen till att denna runsten (U 707) ej har upptäckts vid tidigare efterforskningar för Runverkets räkning är bl. a., att uppgifterna från 1600-talet om stenens placering är ofullständiga, i ett fall helt missvisande. Sålunda uppger Rhezelius (i F a 10:1), att stenen skulle ha sin plats »J Kyrkiemuren på väster Sidhan».

I detta sammanhang kan nämnas, att vapenhusväggen hyser ännu en runsten (U 708). Den finns i östra muren och ligger i höjd med den nu återfunna stenen. Också den är placerad med toppen mot vapenhusets sydöstra hörn.

Utän tvivel har de båda runstenarna med avsikt lagts in symmetriskt i muren med ristningarna intill varandra på var sin sida om vapenhushörnet. De är placerade på ett iögonenfallande sätt; ingen kyrkobesökare kunde undgå att se dem. Avsikten måste ha varit att pryda kyrkan, runslingorna skulle liva murverket. Denna funktion har de båda runste-

narna fyllt så länge kyrkan fick stå orappad. De togs från sina gamla platser, när vapenhuset skulle byggas, och infogades med omtanke i murverket. Detta torde ha skett på 1400-talet. Enligt Kyrkoinventarium »hvitmenades» Kungs-Husby kyrka år 1770 och därmed doldes båda stenarna.

Den nu återfunna runstenen är av blågrå, finkornig granit; stenens övre högra del är av ljus, något rödaktig kvarts. Höjd 161 cm, bredd 73 cm. Ursprungligen har stenen varit både högre och bredare, ty toppen och kanterna har slagits bort; se ovan s. 27. Den största runan, 2 s, är 11 cm; övriga runor 8–9 cm. Ristningen är mycket skickligt huggen med jämna, i regel tydliga linjer. Spår av felhuggningar kan ett par gånger konstateras.

Inskrift:

... ysurkr - - - . . . stan · pina · at · ka - . . . n · faður · sen · koþan · h . . . hier ·
 5 10 15 20 25 30 35 40
 man · stanta · stan · ----- i · · bali · risti · ru - - r · þis - - -
 45 50 55 60 65 70 75 80

... Osyrgr ... stein þenna at ..., faður sinn goðan. Hiær mun standa steinn
 ... Balli risti runar þessar.

»... Osyrgr ... (reste) denna sten efter ..., sin gode fader. Han ...
 Här skall stånda
 sten ...

Balle ristade dessa runor.»

Till läsningen: 1 y är tydligt stunget. 3 u är vänt. Av runorna 7 och 8 återstår endast korta delar nedtill. Efter 14 i finns lågt i slingan en rund, naturlig grop. 19 k är ej stunget. Av runan 21 återstår bara nedre delen av en huvudstav. 22 n har förlorat övre delen. 29 e och 39 e är tydligt stungna. Runföljden 54–62, som står i stenens högra (nedre) kant har fördärvats, då stenen tillformades. Runföljden kan ej rekonstrueras. Den första runan (54) kan ha varit n, den sista (62) i. 66 i står i en spricka i stenen. Av 73 u är endast översta delen bevarad. Av 74 och 75 återstår endast korta stycken av topparna. 78 i är ej stunget. Runorna 80–81 är skadade; endast övre delarna har bevarats.

Det är mycket beklagligt, att den vackra stenen har blivit så hårdhänt behandlad att inskriften ej kan fullständigt rekonstrueras.

Av allt att döma har runinskriften börjat upptill på stenen, vid ett nu bortslaget drakhuvud. Den första bevarade runföljden är ysurkr, vilken måste innehålla ett personnamn. Huruvida detta namn har före-

Fig. 5. Kungs-Husbystenen. Foto M. Bratt-Gustafsson, ATA. — The Kungs-Husby stone.

gåtts av ännu något namn kan ej avgöras med säkerhet; man kan därför ej veta, om **ysurkr** ensam har låtit resa stenen.

Runföljden **ysurkr**, som kan förefalla något egendomlig, ger oss ett hittills okänt belägg på det mycket ovanliga mansnamnet *Osyrgkr*. Detta namn, som bör ha haft innebörden 'den osorgsne', 'den gladlynte', har tills nu endast varit känt genom två uppländska runstenar och genom ett enda medeltida belägg, också det från Uppland (*Osyrgher*, Örke, Skuttunge sn; år 1362).

De två tidigare kända runsvenska exemplen på detta mansnamn finns på U 674 Skadevi, Häggeby sn och på U 742 Myrby, Boglösa sn; den sistnämnda stenen står rest endast någon mil från Kungs-Husby kyrka.

På U 674 är namnet ristat **osurk** (ack.), på U 742 **usyrk** (ack.). Namnet måste vara identiskt med ett ej belagt runsvenskt adjektiv *osyrgkr* 'sorglös'. Följaktligen har namnet ursprungligen haft karaktären av tillnamn.

Av den dödes namn återstår endast de två första runorna och den sista runan. Det kan ej rekonstrueras, men det är möjligt, att namnet har varit *Kættilbiorn*.

Den nu återfunna runstenen är signerad av Balle, och den visar många drag, som är utmärkande för denne framstående runristare. De tyvärr endast delvis bevarade versifierade raderna i inskriften har sin motsvarighet på ett par andra av Balles stenar, nämligen på den i grannskapet

resta U 729 Ågersta, Löts sn och på U 838 Ryda, Nysätra sn. I inskriften på Rydastenen inskjuter Balle följande två versrader:

*Hiær mun standa
steinn nær brautu.*

På Ågersta-stenen avslutas inskriften med en sexradig strof, vilkens två första rader lyder:

*Hiær mun standa
steinn miðli byia.*

Vad Balle har velat meddela i slutet av det versifierade partiet av inskriften på runstenen i Kungs-Husby kyrka, är det meningslöst att spekulera över.

Vad inskriftens anordning och vad ornamentiken beträffar har också de sina direkta motsvarigheter på Ågersta-stenen. Balle har lagt upp inskrifterna i två stora draxlingor, som båda ringlar sig i fyra runda öglor. Det är möjligt, att Kungs-Husby-stenen en gång har varit ett lika ståtligt och intressant monument som Ågersta-stenen.

Summary

Two rediscovered Upplandic runestones

In the autumn of 1965 a runestone which had long disappeared from view was rediscovered at *Vänge Church*. It was revealed when the threshold of the porch was being relaid. It bears the following inscription:

"Torgärd, Hallfrid's daughter, raised this stone to Alle and Ärmund and to Brynolv."

The composition of the carving gives evidence of skill and originality. It is dominated by two sitting, tensed lion-like animals. At the upper part of the carved surface there is a large *crossed cross*. It seems probable that the *Vänge* stone was carved at the end of the 11th century.

A runestone was also revealed in the autumn of 1965 at *Kungs-Husby Church*, immured in the south wall of the porch. The inscription, which is fragmentary, because the edges and top of the stone have been chipped away, is as follows:

"... Osyrg ... raised this stone to ..., his good father. He ...

Here shall stand the stone ...

Balle carved these runes."